

УДК 821.161.1-1.09Блок:27

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-42-51

Т. І. Тверітінова

кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури
Київського університету імені Бориса Грінченка

Поема О. О. Блока "Дванадцять" у дзеркалі християнської критики: pro et contra

У статті аналізується християнська критика поеми О. О. Блока "Дванадцять", яка існувала протягом XX століття, але ігнорувалась у радянському літературознавстві. Розглядається інтерпретація поеми філософами та православними релігійними мислителями – сучасниками поета ("Петроградський священник", П. Флоренський, М. Бердяєв, С. Булгаков, Г. Флоровський) та сучасними літературознавцями (А. Пайман, Д. Магомедова, М. Дунаєв, І. Єсаулов) з метою простежити, як оцінювалась поема О. О. Блока в синхронії та діахронії, не стільки в художній, скільки в історіософській перспективі. Предметом дискусійних міркувань стали блоківський демонізм, співставлення "Дванадцяти" з пушкінськими "Бісами", пародійність образу Христа, полеміка "Христос чи антихрист", літургійний підтекст твору.

Ключові слова: О. Блок, поема "Дванадцять", вірш О. Пушкіна "Біси", богословсько-літургійний аналіз.

Поема Блока "Дванадцять", яка була написана в січні 1918 року, протягом майже всього XX століття вважалась першою сторінкою в радянській літературі. Політична апропріація цього твору ідеологами революції – А. В. Луначарським, Л. Д. Троцьким та іншими, визнання її як "вищого досягнення Блока", "найвизначнішого твору нашої епохи" [1, с. 25–26] знайшли відгомін у радянських блокознавчих дослідженнях: "герої-червоногвардійці сповнені настроєм боротьби за новий світ і революційної відплати старій Росії" [2, с. 545], "вони – червоногвардійці – виходять із однієї епохи (минуле), проходять крізь історичний час (теперішнє), підходять до нової епохи... зовсім іншими людьми, з новим "життєвим" досвідом і зовсім іншим ставленням до навколишнього світу" [3, с. 202].

Втім, з плином часу в пострадянський період виникає необхідність дослідити та з'ясувати релігійно-філософські аспекти творчості поета, проблеми віри та безвір'я, взаємин інтелігенції та революції. Певною мірою це стосується й поеми "Дванадцять". Незважаючи на

те, що блоківській поемі було присвячено багато наукових розвідок і предметом дослідження ставали найрізноманітніші її аспекти, ми змушені зауважити, що православна критика "Дванадцяти" ще чекає на своє цілеспрямоване наукове дослідження. Проблема знаходиться на тій стадії наукової розробки, коли ми маємо велику кількість розрізнених, хоча й надзвичайно цінних і глибоких спостережень, розсипаних у дослідженні іншої (близької і далекої) проблематики. Цим і був обумовлений вибір нашого дослідження. Мета – з'ясувати та дослідити інтерпретацію поеми Блока "Дванадцять" в літературній та православній критиці ХХ–ХХІ століття. Завдання: простежити, як у релігійній свідомості сприймався блоківський твір сучасниками поета та літературознавцями й богословами порубіжжя ХХ–ХХІ століття. Серед найбільш цікавих праць, які перетинаються з порушеними нами завданнями, варто відзначити праці А. Пайман, М. Дунаєва, І. Єсаулова, Д. Магомедової та інших дослідників.

Відомо, що літературне оточення поета неоднозначно сприйняло "Дванадцять": від різко-негативного (З. М. Гіппіус, Д. С. Мережковський, М. Мінський, І. О. Бунін та ін.), коли вважали, що цей твір негідний блоківської манери письма, а сам автор надто швидко пристосувався до нової влади; до своєрідного змагання в поемі Андрія Белого "Христос воскрес". Але в тому ж 1918 році комісар Театрального відділу нового уряду О. Д. Каменєва відзначила наявність у поемі містики і не радила читати твір зі сцени [4, с. 313].

Втім її поодинокі думка залишилась поза увагою партійних керівників, на відміну від оцінки поеми Блока серед духовенства. Так, анонімний "Петроградський священик", чиє авторство приписується і о. Павлу Флоренському і о. Федору Андрєєву¹, в своїй статті "Про Блока" зауважував, що вона є завершенням блоківського демонізму й за літературною тематикою близька до пушкінських "Бісів", коли спостерігається однакове видіння бісів у заметіль. Автор статті вказує на пародійний характер поеми: боротьба з церквою, кількість червоногвардійців та їхні імена нагадують імена апостолів, що теж

¹Див. про це в: Фатеев В. А. Флоренский или Андреев? (Еще раз об авторстве доклада о Блоке, приписываемого о. Павлу Флоренскому) // Христианство и русская литература. СПб., 1999. Вып. 3. С. 298–330. Пайман А. Творчество Александра Блока в оценке русских религиозных мыслителей 20–30-х годов / Блоковский сборник. Тарту: ТГУ, Вып. 12. 1993. С. 54–70. Втім доповідь Петроградського священика розміщена в зібранні творів о. П. Флоренського. Див. збірник: Павел Флоренский и символисты. Опыт литературные. Статьи. Переписка / сост., подг. текста и коммент. Е. В. Ивановой. Москва: Языки славянской культуры, 2004.

йшли за Христом: "Ванька – Іоанн, "учень, його ж любляше", Андрюха – Андрій, "Первозванний", Петруха – Петро, "Первоверховний". Поставлені під знак заперечення священник та іконостас, тобто той і те, без кого і без чого не може бути здійснена літургія" [5, с. 604]. А ікона, як відзначає о. Павло Флоренський у своїй статті "Іконостас", це "енергія благодаті Божої", її можна "недооцінювати або переоцінювати, але не застигати на її розумінні тільки як "символа-нагадування" [5, с. 604]. Блок як символіст це добре розумів і, на думку автора статті, свідомо занижував значення іконостаса.

В поемі простежується заперечення христинних заперечень (трьохразове повторення про свободу без хреста та без імені святого), що по суті є другим хрещенням, яке сприймалось як відмова від християнських цінностей. Відсутність святого імені дозволяє бісівській стихії впливати на поведінку і вчинки людей: "Эх, эх, поблуди! Сердце екнуло в груди!.. Эх, эх, позабавиться не грех! Запирайте этажи, Нынче будут грабежи" [6, с. 173], що, власне, є, як зауважує богословський критик, "перекладом на смердяковську мову Іван-Карамазовського "все дозволено" [5, с. 606].

"Петроградський священник" звертає увагу також на характер спокусливого видіння та пародійність лика "Ісуса" наприкінці поеми і стан страху, туги й тривоги в тих, хто "удостоївся" такого видіння: "Ісус Христос з'являється як подолання химерного страху, наростання якого виражено дев'ятикратним окриком на привид і пострілами, які зустрічаються довгим сміхом завірюхи", що є суттєвою ознакою видіння бісів, на що вказує агіографічна література [5, с. 607]. Дійсно, зауважує богослов, "навала й видіння злих духів буває бурхливо, із гамором, голосами, криками. Від цього в душі відбувається: хвороба, сум'яття, страх смертний" [5, с. 607]. Не випадково ж, як свідчать у своїх спогадах К. Чуковський та Андрій Бєлий, Блок сам зізнавався, що під час написання й після закінчення "Дванадцяти" він фізично відчував навколо якийсь великий гамір, який він вважав за гамір від руйнування старого світу [7].

Православний релігійний мислитель С. Булгаков відзначає, що при високому рівні художності поеми блоківський пантеїзований і позацерковний Христос викликає сумнів у його справжності, і не дивно, що може виявитись темний двійник Спасителя після хресного знамення або молитви. С. Булгакову Блок, який не шукав "духовний ковчег" – Церкву, а був приречений "кидатись у багатопінний вал" революційних подій, здавався духовним опонентом, який уславлював темні й несамовиті первні російського духу, а його "Дванадцять" вважав духовною провокацією [8].

Відомо, що софіанство Блока викликало засудження М. Бердяєва (стаття "Каламутні лики"), а Г. Флоровський у книзі "Шляхи російського богослов'я" зауважує, що при беззаперечному визнанні впливу В. Соловйова на поезію Блока, останній, як поет, алогічний, наскрізь медіумічний, йому властива не духовна аскеза, а "Богема душі". Мистецтво, вважає Г. Флоровський, дає "прозоріння", але не дає критеріїв "для випробування духів". Так було з Врубелем, з Гейне, з Новалисом. Це – досвід романтизму [9].

Втім, як зауважує англійська дослідниця російського символізму А. Пайман, "церковні письменники не ведуть "співбесіду" з поетом, а звинувачують його в демонізмі, в видінні бісів і пародії на культ на підставі вражаюче однозначного підбору цитат" [10, с. 60]. Відштовхуючись від бердяєвського визначення статті "Петроградського священика" як "суду над Блоком" [11], А. Пайман намагається спростувати деякі зауваження. По-перше, літургічний підтекст багатьох творів Блока далеко не однозначний. Численні алюзії з православного молитвослова можуть сприйматись як пронизливе нагадування, іноді виклик, навіть блюзнірство, але не пародія. Деякі пародійні мотиви, як, наприклад, прийом трьохразових повторень, присутні не тільки в поемі "Дванадцять", а й в інших віршах Блока, і підтекстом частіше є "не стільки церковний обряд, скільки похідна від нього, якраз із "зворотнім знаком", "поезія замовлянь і заклинань", про яку молодий Блок написав статтю" [10, с. 60].

По-друге, марно заперечувати блоківський демонізм, в якому поет сам неодноразово зізнавався. Тому зайве "вивідування" демонізму і видіння бісів шляхом розміщення різних цитат, тим більше, що видіння Ісакієм демонічного двійника Христа серед бісів і повчання Антонія Великого про гамірну навалу злих духів, "яко навалу розбійників", ніяк не відповідає тихій ледве помітній появі "жіночного привида" Христа наприкінці "Дванадцяти", "який однією музикою вірша вгамовує крик і зойки "розбійників" і за яким настає така тиша, що не почути її – значить бути глухим до поезії, або ж оглушеним політикою, розумовими схемами" [10, с. 61].

По-третє, А. Пайман називає підтасовку хронології, тенденційність у виборі цитат, які не передають антиномічності світогляду Блока як символіста, прокурорськими прийомами. В поемі "Дванадцять" автор статті звертає увагу тільки на діонісівський хаос (голоси дванадцяти, постріли, сміх завірюхи), а не на виявлення з хаосу "аполлонівського видіння", про яке писали й знали і Флоренський, і Блок.

Дослідниця зауважує, що стаття "Петроградського священика" не відповідає авторському стилю П. Флоренського, якому були

властиві делікатність і скромність у підході до аналізу чужого тексту, вміння створити довірливу атмосферу спілкування автора, співбесідника та самого об'єкта дискусії. Тож, скоріше за все, як резюмує А. Пайман, стаття була написана "не самим Флоренським, а якимось учнем, що слухав його лекції в Московській Духовній Академії між 1918 і 1922 рр." [10, с. 54].

Але, як зауважує М. Бердяєв у своїй статті "На захист Блока" (1931), в доповіді "Петроградського священика" "є велика релігійна правда не тільки про Блока, але й, можливо, про всю російську поезію початку ХХ століття... Стаття "Про Блока" по суті ставить з релігійної точки зору питання про саме існування поета і поезії. Можна було б показати, що всі поети світу, найвидатніші і несумнівні, знаходились у стані "спокуси" [11, с. 109].

Беззаперечно, в радянському літературознавстві існував зовсім інший підхід до особистості й творчості Блока, який можна назвати міфологізацією. Християнська інтерпретація творчості поета взагалі та його поеми "Дванадцять" зокрема знову набула актуальності лише наприкінці ХХ століття.

У сучасному літературознавстві з'явилися статті блокознавців К. Азадовського, С. Лесневського, Д. Магомедової, в яких вони пропонують релігійно-міфологічне прочитання поеми, стверджуючи, що світ поеми побудований за своїми власними законами й ґрунтується на особливому роді бачення тієї дійсності, яка відкрилась Блоку в перші дні вісімнадцятого року.

Так, російська дослідниця Д. Магомедова звертає увагу на вперше висловлену думку "Петроградського священика" про пушкінські алюзії видіння бісів у заметіль і роботи сучасних дослідників Б. Гаспарова і М. Петровського стосовно співставлення останньої глави "Дванадцяти" з віршем Пушкіна "Біси". Це полягає й у лексико-ритмічних перекличках, й у перетворенні "голодного пса" на вовка, й у структурі питань-відповідей. Дослідниця звертає увагу також на зв'язок пушкінських алюзій з центральним епізодом поеми – сценою самосуду й безглузлого вбивства Катьки. "Це дає підстави стверджувати, що "бісовство" для Блока криється всередині самої стихії – і природної, і народної... Розгул стихії – поза категорій добра і зла і містить у собі загрозу бісовства, тобто безглузду анархічну всездоланість, яка вироджується у "нудьгу смертну" [12, с. 254].

Д. Магомедова пише й про семантику перехрестя, де відбувається дія поеми – в російському демонологічному фольклорі воно пов'язане з "нечистим" місцем ворожін, поховань самовбивць тощо. В 10-й главі, після самосуду й розгулу, рядки "Снег воронкой

завился, снег столбушкой поднялся" [6, с. 175] налаштовують пригадати, що в національній фольклорній символіці снігові стовпи – це розгул нечистої сили, танців відьом і чортів. Це повір'я наведено в статті Блока "Поезія замовлянь і заклинань" [12, с. 255].

Як зазначає дослідниця, "створений Пушкіним національний міф про бісовство" одержав розвиток в романі Ф. Достоєвського "Біси", в якому можна також виділити проблему безглузлого вбивства. Простежується перекличка структури фіналу "Дванадцяти" з двома епіграфами до роману Достоєвського: спочатку – пушкінські алюзії, а потім – поява Христа. "Христос в поемі – не благословення того, що відбувається, не "освячення" стихії, а вигнання бісів, долання стихійного аморалізму, вседозволеності, заперука майбутнього трагічного морального катарсису для героїв поєми" [12, с. 257]. Отже, на думку Д. Магомедової, поема Блока "виявляє новий і надзвичайно важливий аспект: в ній знаходить втілення пушкінський національний міф про бісовство в зв'язку з проблемою "російського бунту" (з подальшою проекцією на "Капітанську дочку") [12, с. 257].

Богослов і літературознавець М. Дунаєв у своєму дослідженні "Православ'я і російська література" звертає увагу на надто релігійне ставлення Блока до музики, якою для поета стала революція, а поема "Дванадцять", на думку богослова, "є музика революції": "Зміна ритмів, зміна смислових планів, зміна сприйняття крутить вихором віршову стихію, тягне до прірви" [13, с. 364]. Посилаючись на спогади К. Чуковського, М. Дунаєв зауважує про іншу музику – той безперервний гамір, який чув Блок під час роботи над поемою, та відчуття постійної присутності сторонньої волі, якій він не міг опиратись. І зникнення всіх звуків і можливості писати вірші після закінчення поєми [7]. Простежуючи ставлення Блока до Христа, його висловлення стосовно вищих меж Добра й Зла ("одна й та сама Безкінечність"), задум поета написати п'єсу про Христа, де Нагірна проповідь сприймається як мітинг, М. Дунаєв зазначає: "Той, кому в Нагірній проповіді вбачається мітинг, – може і лже-христа з кривавим прапором пустити на чолі святотатців" [13, с. 366]. Посилаючись на спогади сучасників, М. Дунаєв зауважує, що "Блок за поему "Дванадцять" дорого заплатив: позбувся поетичного дару" [13, с. 366].

Найбільш докладно досліджується містика блоківської поєми в монографії сучасного російського літературознавця І. Єсаулова "Пасхальність російської словесності" (2004). Як зауважує дослідник, вже в перших рядках поєми простежуються приховані алюзії на біблійне створення світу, але в Біблії йдеться про відділення світу від темряви, тверді від води, а у Блока все свідчить про всесвітню хиткість й змішання всіх атрибутів Божого світу.

Час подій – початок січня 1918 року (про це свідчить плакат "Вся влада Установчим зборам") можна ще інтерпретувати як художній аналог літургичного часу від Різдва до Хрещення (Богоявлення), який у фольклорній свідомості сприймається як святки. Як відомо, святочний цикл складається з двох частин: перша – святі вечори й друга – страшні вечори. Саме під час другої половини святок відбувається розгул нечистої сили (про що свідчить вітер, холод, завірюха) і розвиток теми "святочного карнавалу" (Б. Гаспаров), причому, як підкреслює дослідник, йдеться про тоталітаризм не бахтінського, а саме блоківського карнавалу, а "в православному контексті розуміння тоталітарності є одним з синонімів бісовства" [14, с. 296]. "Старий світ", "Свята Русь", "Ісус Христос" подаються не тільки як об'єкти запеклої боротьби "товаришів", а ще й дискредитуються блюзнірськими атрибутами (як кривавий прапор у Христа).

Стосовно блоківського сприйняття революції, то, посилаючись на того ж К. Чуковського, І. Єсаулов зазначає, що в революції Блок любив "священне шаленство", "екстаз", одержимість. Дослідник при цьому зауважує, що "в радянській мові саме визначення *одержимий* (курсив автора) здобуло досить позитивні конотації" [14, с. 297].

Дослідник пише: "Найбільш загадковим для поезики цього твору є мотив, пов'язаний з фігурою *ворога*" (курсив автора) [14, с. 302], який викликає страх у нічного дозору. В народній релігійній демонології евфемізмом "ворог" зазвичай називається "антихрист", тобто "інший", який, на думку Блока, мав бути з червоногвардійцями. Тому, резюмує І. Єсаулов, однією з найсуттєвіших особливостей поеми "Дванадцять" є "художня логіка авторського зближення – майже до не розрізнення – Божественного і диявольського" [14, с. 306]. Як бачимо, "заметільні *"біси"* золотої доби російської поезії трансформувались в "апостолів" нової радянської ери", які несуть світу не благу вість, а руйнацію і нехтування християнськими цінностями.

Такої думки дотримується й протоієрей О. Сидоренко, який вважає поему Блока "провидінням сатанинської стихії в російській революції" [15]. А сама революція, на думку дослідника, закінчила життя поета, звела з розуму, зробила ще однією своєю жертвою. В цьому контексті його світоглядні орієнтири – "дух музики", "народ", "культура" – виявились примарними, а прозріння, які наставали тимчасово, тільки яскравіше виявляли безвихідь. Як наслідок цього усвідомлення – божевілля й смерть [15].

Христос наприкінці поеми залишився до кінця незрозумілим для радянських літературознавців. Німецький дослідник Р.-Д. Клуге припускав, що "образ Христа у Блока пов'язаний з уявленнями

старообрядців про роль сина Божого, що повертається перед кінцем світу як месник і суддя" [16, с. 45]. Що стосується православних критиків "Дванадцяти", то в цілому вони були суголосні в своїх висновках стосовно того, що йшов попереду анти-Христос. Це відчував і Блок. Згадаймо його зізнання: "Що Христос йде перед нами – безсумнівно... страшно те, що знову Він з ними, а треба Іншого" [4, с. 388–389]. Про "іншого" писали й О. Сидоренко, й О. Мень. Але, як зазначав архімандрит Сергій (Савельєв), "Христос ніколи не залишає людину, залишається з нею в найтяжчих обставинах і чекає звернення, повертання до Христа. І те, що попереду, невидимий, від кулі неушкоджений, як мученик, прийнявши на Себе всі гріхи людства, "ніжною ходою" йде Ісус Христос, дає підстави для сподівання на прощення заблудлих дванадцяти, як і всього народу" [17].

Тож, як бачимо, богословсько-літургічний аналіз блоківської поеми "Дванадцять", здійснений православною критикою, свідчить про їхнє розуміння справжнього жахиття подій початку 1918 року, які Блок як поет інтуїтивно відчув і втілив у своєму творі.

Література

1. Троцкий Л. Д. Литература и революция. Москва: Политиздат, 1991. 106 с.
2. Минц З. Г. Александр Блок. *История русской литературы*: в 4 т. Ленинград: Наука, 1983. Т. 4. С. 520–572.
3. Долгополов Л. К. Александр Блок. Личность и творчество. Ленинград: Наука, 1980. 225 с.
4. Блок А. А. Записные книжки. 1901–1920. Москва: Худож. лит., 1965. 686 с.
5. Петроградский священник. О Блоке. *Александр Блок: pro et contra* / сост., вступ. ст., примеч. Н. Ю. Грякаловой. Санкт-Петербург: РХГИ, 2004. С. 433–451.
6. Блок А. А. Дванадцять. *Блок А. А. Стихотворения и поэмы*. Москва: Худож. лит., 1983. С. 164–177.
7. Чуковский К. Современники. *Собр. соч.: в 6 т.* Москва: Худож. лит., 1966. Т. 2. 774 с.
8. Булгаков С. Н. На пиру богов. Москва: Рипол класик, 2018. 508 с.
9. Флоровский Г. Пути русского богословия / отв. ред. О. Платонов. Москва: Ин-т русской цивилизации, 2009. 848 с.
10. Пайман А. Творчество Александра Блока в оценке русских религиозных мыслителей 20–30-х годов. *Блоковский сборник*. Тарту: ТГУ, Вып. 12. 1993. С. 54–70.
11. Бердяев Н. А. В защиту Блока. *Александр Блок: pro et contra* / сост., вступ. ст., примеч. Н. Ю. Грякаловой. Санкт-Петербург: РХГИ, 2004. С. 452–456.
12. Магомедова Д. М. Две интерпретации пушкинского мифа о бесовстве: (Блок и Волошин). *Московский пушкинист: Ежегод. сб.* / Рос. АН. ИМПЛИ им. А. М. Горького. Пушкин. комис. Москва: Наследие. Вып. 1. 1995. С. 251–262.

13. Дунаев М. М. Вера в горниле сомнений. Православие и русская литература в XVII–XX вв. Москва: Изд. Совет РГПЦ, 2003. 539 с.
14. Есаулов И. А. Пасхальность русской словесности. Москва: Кругъ, 2004. 560 с.
15. Сидоренко А. А. Блок и антихрист (поэма "Двенадцать"). *Сибирская православная газета*. URL: <http://www.ihtus.ru/42.shtml>.
16. Клуге Р.-Д. Образ Христа в поэме А. Блока "Двенадцать". *Общественная мысль: исследования и публикации*. Вып. II. Москва: Наука, 1990. С. 40–48.
17. Кузнецова С., Глушко Т. "Двенадцать" Блока: Антихрист или Спаситель мира. URL: <https://psmb.ru/a/dvenadtsat-bloka-antikhris-ili-spasitel-mira.html>.

References

1. Trotsky L. D. (1991). *Literatura i revolyutsiya*. Moscow, Politizdat, 106 p.
2. Minc Z.G. (1983). Aleksandr Blok. *Istorija russkoj literatury v 4 t.* Leningrad, Nauka, t. 4, pp. 520–572.
3. Dolgopolov L. K. (1980). *Aleksandr Blok. Lichnost i tvorchestvo*. Leningrad, Nauka, 225 p.
4. Blok A. A. (1965). *Zapisnye knizhki. 1901–1920*. Moscow, Khudozh. lit., 686 p.
5. Petrogradskij svjashhennik. (2004). O Bloke. *Aleksandr Blok: pro et contra*. St. Petersburg, RKhGI, pp. 433–451.
6. Blok A. A. (1983). *Dvenadtsat*. [Twelve]. Moscow, Khudozh. lit., pp. 164–177.
7. Chukovskiy K. (1966). *Sovremenniki*. Moscow, Khudozh. lit., t. 2, 774 p.
8. Bulgakov S. N. (2018). *Na piru bogov*. Moscow, Ripol klasik, 508 p.
9. Florovskiy G. (2009). *Puti russkogo bogosloviya*. Moscow, In-t russkoj tsivilizatsii, 848 p.
10. Pajman A. (1993). *Tvorchestvo Aleksandra Bloka v ocenke russkih religioznyh myslitelej 20–30-h godov. Blokovskij sbornik*. Tartu, TGU, vol. 12, pp. 54–70.
11. Berdjaev N. A. (2004). V zashhitu Bloka. *Aleksandr Blok: pro et contra*. St. Petersburg, RKhGI, pp. 452–456.
12. Magomedova D. M. (1995). *Dve interpretacii pushkinskogo mifa o besovstve: (Blok i Voloshin)*. *Moskovskij pushkinist*. Moscow, Nasledie, vol. 1, pp. 251–262.
13. Dunaev M. M. (2003). *Vera v gornile somneniy. Pravoslavie i russkaya literatura v XVII–XX vv.* Moscow, Sovet RPT, 539 p.
14. Yesaulov I. A. (2004). *Paskhalnost russkoj slovesnosti*. Moscow, Krug, 560 p.
15. Sidorenko A. A. *Blok i antihrist (pojema Dvenadcat'*. *Sibirskaya pravoslavnaya gazeta*, 2004, no.6. Available at: <http://www.ihtus.ru/42.shtml>. (Accessed 14 October 2018).
16. Kluge R.-D. (1990). *Obraz Hrista v pojeme A. Bloka "Dvenadcat'"*. *Obshhestvennaya mysl': issledovaniya i publikacii*. Vol. 2. Moscow, Nauka, p. 40–48.
17. Kuznecova S., Glushko T. (2018). *Dvenadtsat Bloka: Antikhris ili Spasitel mira. Preobrazhenskoe bratstvo*. URL: <https://psmb.ru/a/dvenadtsat-bloka-antikhris-ili-spasitel-mira.html>. (Accessed 14 November 2018).

Т. И. Тверитинова

кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы
Киевского университета имени Бориса Гринченко

Поэма А. А. Блока "Двенадцать" в зеркале христианской критики: pro et contra

В статье анализируется христианская критика поэмы А. А. Блока "Двенадцать", которая существовала на протяжении XX века, но игнорировалась в советском литературоведении. Рассматривается интерпретация поэмы философами и православными религиозными мыслителями – современниками поэта ("Петроградский священник", П. Флоренский, Н. Бердяев, С. Булгаков, Г. Флоровский) и современными литературоведами (А. Пайман, Д. Магомедова, М. Дунаев, И. Есаулов) с целью проследить, как оценивалась поэма А. А. Блока в синхронии и диахронии, не столько в художественной, сколько в историософской перспективе. Предметом дискуссионных размышлений стали блоковский демонизм, сопоставление "Двенадцати" с пушкинскими "Бесами", пародийность образа Христа, полемика "Христос или антихрист", литургический подтекст произведения.

Ключевые слова: А. Блок, поэма "Двенадцать", стихотворение А. Пушкина "Бесы", богословско-литургический анализ.

T. I. Tveritinova

PhD in Philology, associate professor of the World Literature Department in Borys Grinchenko Kyiv University

Christian critique of O. Blok's poem "Twelve": pro et contra

Christian critique of O. Blok's poem "Twelve" which have been existed during 20th century but ignored by Soviet literary criticism was analyzed in the article. The interpretation of poem by philosophers and Orthodox religious thinkers – the contemporaries of the poet ("The priest of Petrograd", P. Florenskiy, M. Berdiaev, S. Bulgakov, G. Florovskiy) and by specialists in literature in the cluster of 20th-21th centuries (A. Payman, D. Magomedova, M. Dunayev, I. Yesaulov) in order to follow Blok's poem was evaluated in sync and diachrony not only in artistically but historical prospect, was observed in the article. The subject of debate was Blok's demonism the comparison of the "Twelve" with Pushkin's "Demons", the parody of the image of Christ, the controversy "Christ or Antichrist", the liturgical subtext of the work. In modern literary criticism scientists adhere to read the poem in religious-mythological way, which allows us to realize reality which was uncovered to A. A. Blok at the beginning of 1918 year. In this plan Pushkin's national myth about devilish crossed with the problem of "Russian revolt" (D. Magomedova). I. Yesaulov point out artistic logic of the author's rapprochement of Devine and devilish, which became the main feature of the poem. So "Demons" of golden times of Russian literature turned into the apostles of Soviet time, which bear not the good news, but the destruction and neglect of Christian values. The representatives of modern clergy (A. Men, A. Sydorenko, M. Dunayev ext.) pay attention on A. A. Blok one more sacrifice of the revolution sings mystical insights, without knowing it himself, was moving in the direction of the kingdom of antichrist.

Key words: A. A. Blok, the poem "Twelve", Pushkin's poem "Demons", theological-liturgical analysis.